

Fiske-entusiasme i den antikke romerske verden

Jane Fejfer

... illi nobilissimi principes, Lucullus, Phillipus et Hortensius, quos Cicero piscinarios appellat

“... de fornemste ledere, Lucullus, Philippus og Hortensius, dem som Cicero kalder fiskedams-entusiaster”

Macrobius *Saturnalia* 3.15.6

I 379 e.v.t. besøgte Gregorius (333-395 e.v.t.), biskop af Nyssa, et landsted ved lokaliteten Vanota ved Halys-floden i Galatien i det nuværende nordlige Tyrkiet. Landstedet tilhørte Gregorius' ven, en vis Adelphius, skolastiker og guvernør over Galatien. Adelphius var ikke selv hjemme under besøget, men Gregorius blev vist rundt i den pragtfulde villa af personalet, som udpegede de dele af villaen, som Adelphius tilsyneladende var specielt stolt af. Efter besøget sendte Gregorius et takkebrev til Adelphius, og heri beskriver han på malerisk vis villaen og lovpriser dens ejers gode smag. Selvom brevet efter al sandsynlighed ikke havde til formål at beskrive villaens reelle indretning, men derimod at benytte den som udgangspunkt for en litterær *ekphrasis*, indeholder det en række oplysninger om de elementer, som i senantikken, i det 4. årh. e.v.t., blev betragtet som forbilledlige i indretningen af en luksusvilla. Herunder indgår fisk som en vigtig bestanddel. Først beskriver Gregorius en dam, hvor fiskene var så tamme, at de kunne indfanges med de bare hænder. Derefter beskrives selve villaens arkitektur med en søjlehal og et foranliggende bassin, som var

et unikt syn. Fisk dukkede pludselig op fra bassinets dyb og tumlede gennem luften som var de fugle for derefter igen at forsvinde i dybet. Andre som svømmede efter hinanden i velordnede stimer var ligeledes et usædv-

anligt syn, mens endnu andre stimlede sammen omkring en bid brød, puffende til hinanden alt imens en kikkede op over vandoverfladen og en anden dykkede ned i dybet.¹

I en kristen kontekst havde fisken en særlig hellig betydning, men i den romerske verden var friskfanget fisk og skaldyr gennem århundreder en af elitens yndede luksus-spiser. Ferskvandsfisk gjaldt traditionelt som fattigmandskost, hvorimod saltvandsfisk, som var vanskeligere at fange og derfor også meget dyrere, blev fortrukket af eliten. Det fremgår imidlertid af Gregorius' brev, at ferskvandsfisk også var en yndet spise, og at den romerske nobilitets begejstring for fisk langt fra var begrænset til fisk som ingredienser i lukulliske måltider. Derimod kan visse romerske personligheder som for eksempel Marcus Antonius karakteriseres som lystfiskere, og nogle fiskearter blev erhvervet, plejet og værnet om på grund af deres skønhed, deres sjældenhed og deres specielle egenskaber, som for eksempel Adelphius' 'flyvefisk'. Med baggrund i de eksorbitante beløb, som vi ligeledes fra antikke skriftlige kilder ved blev betalt for visse fiskearter, og ikke mindst et rigt arkæologisk kildemateriale vil jeg argumentere for, at en række arter af fisk blev betragtet som værdifulde samleobjekter, og at visse fisk vedblev at blive betragtet som både luksusspise og luksusgenstande langt op i senantikken. De store logistiske udfordringer, som var forbundet med anskaffelse, transport og opretholdelse af både fersk- og saltvandsfisk til opdræt og til æstetisk nydelse i storlåede bassiner, vidner om, at for den romerske elite kunne fisk spille en ligeså betydningsfuld rolle som samleobjekter som for eksempel bronzeskulpturer af berømte græske billedhuggere, *opera nobilia*, eller for eksempel de eftertragtede såkaldte korinthiske bronzestatuetter. Både fisk og kunst var fra den sene romerske republikanske periode vigtige elementer i en elitær leveform knyttet til *otium*, en afslappet livsstil forbundet med fysisk og filosofisk velvære i naturen – eller rettere iscenesat naturliggende omgivelser – langt væk, både fysisk og mentalt, fra de offentlige pligter (*negotium*). Som vi skal se, repræsenterede fisk og fiskeopdræt en sådan vild luksus, at den gav anledning til lige dele næsegrus beundring og dyb forargelse.

1. Greg. Nyss. *Ep.* 15. Brevet er gengivet og oversat (til engelsk) af Silvas (2007) 182-87. Diskuteres af Rossiter (1989) som belæg for eksistensen af den romerske luksus villa og for dens arkitektoniske udformning i det østmediterrane.

Men lad os først se på den historiske baggrund for den romerske fiske-mani. Vi skal tilbage til den sene hellenistiske periode, det 2. årh. f.v.t., hvor den mediterrane verden var præget af Roms militære ekspansion, og hvor store dele af Østen, Grækenland, Lilleasien og Nordafrika blev koloniseret og indlemmet i det romerske imperium. I kølvandet på ekspansionen fulgte plyndringer af kulturgods fra de annekterede områder. Romerske generaler plyndrede både helligdomme og civile offentlige anlæg i de undertvungne byer og bragte det røvede kulturgods med tilbage til Rom. Her blev kunstgenstande som statuer, malerier, våben, guld og sølv og undertiden også 'ekso-tiske' planter – vi kender ikke til fisk, men til anden fauna – fremført i triumftog og vist til en måbende befolkning, som aldrig før havde set kunstskatte i sådanne mængder og kvalitet. Plutarch (46-120 e.v.t.), Polybios (200-118 f.v.t.) og Plinius d. Ældre (23-79 e.v.t.) har efterladt os beskrivelser af, hvorledes Aemilius Paullus, som i 171-168 f.v.t. besejrede makedonerne ved slaget ved Pydna eller Lucius Mummius, som i 146 f.v.t. ødelagde Korinth, fejrede triumfer i Rom.² Ud over de tilfangetagne fjender kørte Aemilius Paulus 250 vognlæs af kulturgods til Rom, og det tog ham hele tre dage at føre det igennem byen. Efter at krigsbyttet var blevet vist frem for offentligheden, tog de romerske feltherrer deres del af byttet, mens resten blev solgt på auktion til rige privatpersoner. Disse anvendte kunsts kattene til både indendørs og udendørs udsmykning af deres store landsteder beliggende ved vandet, især syd for Rom i Napolibugten. Der opstod hermed en gradvist voksende interesse for importerede kunstgenstande og luksusvarer til udsmykning af de mange villaer, som blev anlagt af den romerske elite i løbet af det 1. årh. f.v.t.

Denne interesse kunne slet ikke længere kun honoreres gennem byttekunst – det meste af imperiet og *pax romana* var også etableret – men den skabte derimod grobund for et kunstmarked og en kunstproduktion rettet mod rige villaejere.³ Digteren Horats' (65-8 f.v.t.) berømte dictum "det erobrede Grækenland indtog selv sin jernhårde besejrer og introducerede kunst i det rustikke Latium"⁴ refererer netop til en situation, hvor Rom er blevet storforbruger af kunstobjekter. Disse blev enten impor-

2. Plut. *Aem.* 32.1-35; Polyb. 39.2; Plin. *HN* 35.24.

3. Fejfer (2018), (2020) med tidligere litteratur.

4. Hor. *Ep.* 2.1.156: *Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio.*

teret fra østen eller produceret i nogle af de mange lokale billedhugger værksteder og kunstcentre, der efterhånden var opstået.

Fig. 1 Bronzekrater med indskrift for Mithridates V Eupator af Pontos. Sandsynligvis bragt med til Rom af Pompeius d. Store, som fejrede triumf i Rom i 61 f.v.t. over sejren over Mithridates. Rom, Musei Capitolini inv. MC 1068. Højde: 70cm

Den sene romerske republik var præget af en nærvæd forrykt konkurrence imellem de enkelte adelige familieklaner, som kæmpede om politisk magt og synlighed. Familierne arvede ikke automatisk deres magtposition, men måtte gennem offentlige ydelser, brød og underholdning for *plebs*, og en ligeså vigtig selviscenesættelse, hele tiden kæmpe for synlighed og magt.⁵ Klanernes store strandvillaer, *villae maritimae*, udstyret med biblioteker, badeanlæg, luksuriøse opholdsrum, landskabsparker og ikke mindst kunstsamlinger indgik som en uhyre vigtig del af denne selviscenesættelse. Men luksus virkede ikke altid efter hensigten, og nogle af de mest berømte senrepublikanske såkaldte moralske forfattere, herunder Columella, Varro og til dels også Cicero, kritiserede og latterliggjorde trangen til luksus, som de i princippet men ikke altid i praksis, betragtede som uværdig og fremmed, importeret fra østen og med en fordærvende virkning på romernes sædvane og moral. I stedet for at værne om de traditionelle

5. Higginbotham (1997) og Baltrusch (2019). Se også Schmölcke & Nikulina (2008).

romerske dyder, hvor jordbesiddelser havde karakter af at være produktionsenheder for landbrugsvarer, baggrunden for Rom og *res publicas* storhed, blev investering i luksus, i princippet, fordømt og betragtet som forræderisk. Ciceros taler mod Verres og Piso, Caesars svigerfar og efter al sandsynlighed nu korrekt identificeret som ejeren af den såkaldte Papyrusvilla ved Herculaneum, drejer sig om visse aristokraters latterlige hang til den fordærvende materielle luksus (og til den epikuræiske filosofi), især når den kom fra østen. Det er i denne kulturelle og kronologiske kontekst, blandt de senrepublikanske elitefamilier – hvoraf nogle ligefrem havde fiske-*cognomina*, som Sergius Murena, som ifølge Plinius d. Ældre skulle have opfundet ferskvandsfiskedammen,⁶ eller Sergius Orata, som blev kendt for stordrift af østers⁷ – at den opståede fiske-mani skal findes.⁸

Fisk og skaldyr spillede også en vigtig rolle som luksusspise i det hellenistiske østen, så vidt man kan vurdere ud fra litterære kilder som Athenaios' *De lærde Middagsgæster* og fra afbildninger af fisk på mosaikgulve i paladser f.eks. i kongebyen Pergamon i Lilleasien. Man kan dog på ingen måde i den græsk-hellenistiske verden tale om en fiske-mani og fanatisme, som den som dukker op lidt senere i Italien. Belæggene for den romerske fanatisme findes både som materielle levn og som litterære beskrivelser – men de to forskellige typer af kilders vidnesbyrd er vidt forskellige.

Litterære kilder

Der findes en række beskrivelser af de mange tekniske og praktiske forhold omkring fangstmetoder i åbne laguner, udformning af bassiner til fiskeopdræt, vandtilførsel og iltning af lukkede bassiner, osv., indretninger som betingede succesfuldt fiskeopdræt med henblik på salg, heraf især som luksusfødevarer. Saltvandsfisk fanget i det åbne hav smagte klart romerne bedst og gav også den største profit, og ifølge Columella skulle fisk i fiskedamme føres bag lyset, således at de troede, de var frie.⁹ Fisk og skaldyr

6. Plin. *HN* 9,170-1.

7. Plin. *HN* 9,168 om Sergius Orata og østers.

8. Murena familens fiske-entusiasme hindrede dog ikke, at Cicero forsvarede Lucius Licinius Murena i talen *Pro Murena*.

9. *De Re Rustica* 8,17 fremhæver, at fiskene skal 'tro', de er i frihed.

blev opdrættet eller fanget og solgt som frisk fangst – østers opnåede eksempelvis ekstremt høje priser – eller de blev forædlet som saltet fisk og fiskesovs (*garum*), eller som det var tilfældet med murex-muslingen, udnyttet til udvinding af purpur-farvestof til bl.a. tekstilproduktion. Både lokale og ‘importerede’ fiske- og skaldyrarter blev opdrættet i stordrift i bassiner eller som gående mere eller mindre frit, og herom er der en meget omfattende moderne litteratur baseret på både litterære og arkæologiske kilder.¹⁰ Vi ved ligeledes, at det var muligt at transportere levende fisk over store afstande og enten sætte dem ud i kunstigt opbyggede fiskedamme eller i laguner og bugter, hvorved de efterhånden blev til en (næsten) naturligt forekommende lokal fiskeart. Macrobius beretter, at den under kejser Claudius frigivne flådeofficer Optatius importerede levende papegøjefisk (*scaridae*) i akvarier/tanke (*vivaria*) ombord på sit skib, og videre – med reference til Plinius d. Ældre – at Optatius udsatte papegøjefiskeyngel ved Tibermundingen. Papegøjefisken var ifølge Macrobius almindelig i det karpatiske hav, og Columella henfører den til Lilleasiens kyst, mens den var ikke naturlig ved Campaniens kyst, før Optatius importerede den.¹¹ Fisk kan dog ikke overleve længe i tanke, uden at de tilføres ilt. Et skibsvrag fundet i 1999 i Adriaterhavet ud for byen Aquileia, synes at have en mekanisme beregnet til iltning og udskiftning af vand i fisketanke. Skibet var lastet med amforer med saltet fisk, men et langt blyrør ført ind gennem skibets skrog menes at have været forbundet med tanke til fisk.¹²

Generelt rangerede fiskere meget lavt i det romerske samfund, men det forhindrede ikke eliten i at dyrke lystfiskeri, som for eksempel Marcus Antonius som blev kendt for at snyde ved at få fiskere til at dykke ned og anbringe deres gode fangst på hans krog i et (dog forgæves) forsøg på at imponere Cleopatra. I stedet for lod Cleopatra fiskere anbringe en saltet makrel på Antonius’ krog til stor fornøjelse for tilskuerne, og moralen er, at Antonius i stedet for at lystfiske burde koncentrere sig om at erobre “byer, kongedømmer og kontinenter.”¹³

10. Vigtig er Marzano (2013); Marzano (2015), specielt 196-205; Marzano (2020); Bekker-Nielsen (2010).

11. Macrobius *Sat.* 3.16.7-10; Plinius *HN* 32.151 og 9.2; Columella *Rust.* 8.16.9-10)

12. Beltrame et al. (2011) med rekonstruktion af mekanismen, 279 fig. 8.

13. Plinius *Ant.* 29.3-4. Marzano (2013) 17 om lystfiskere iblandt den romerske elite.

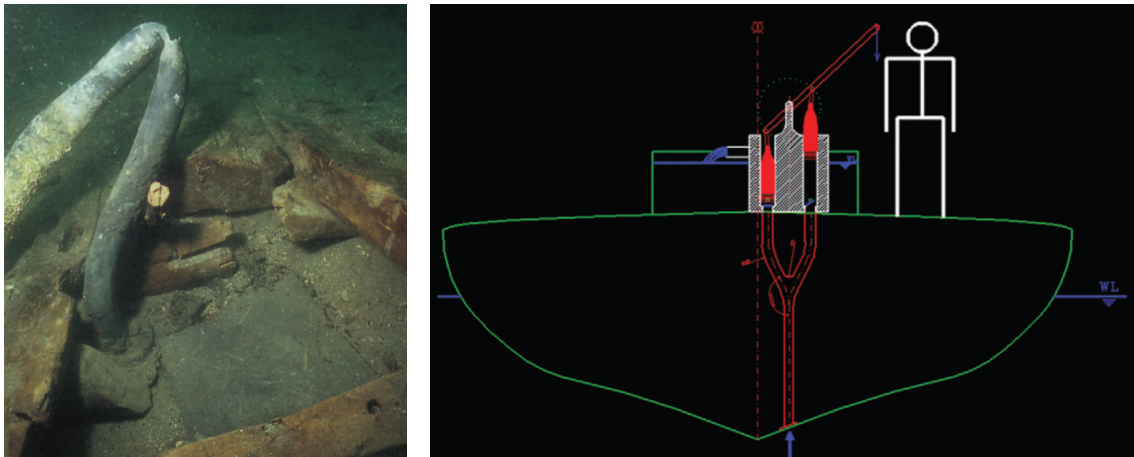

Fig. 2 Skibsvrag fundet i Adriaterhavet ud for Aquileia. Blyrør in situ i skibets skrog og rekonstruktionstegning af iltningssystemet.

Da det imidlertid er fisk som æstetiske (og kulinariske) luksus- og samleobjekter, som interesserer mig her, vil jeg holde mig til de kilder, som omtaler fisk som en elitær luksus, og som Varro beskriver på følgende måde:

Overklassens fiskedamme er fyldt op med saltvand, og de appellerer mere til synet end til profitten, og de tømmer pungen i stedet for at fylde den. For det første bygges fiskedammene forbundet med store udgifter, for det andet fyldes de forbundet med store udgifter, og for det tredje vedligeholdes de forbundet med store udgifter.¹⁴

Varro beretter videre, at selvom den berømte taler Quintus Hortensius Hortalus havde en meget kostbart udstyret fiskedam i sin villa i Bauli ved Baiae, købte han alligevel fisk i Puteoli, når han skulle have middagsselskab, fordi hans egne fisk var for værdifulde. Både samme Hortensius, triumviren Licinius Crassus og Antonia, Drusus' hustru og den senere kejser Tiberius' svigerinde, holdt muræner som kæledyr. Nogle var navngivne og kom ilende, når man kaldte på dem.¹⁵ Antonia udstyrede sin yndlingsmuræne

14. Varro *Rust.* 3,17,2. Varro bruger termen *piscina* for fiskedam. Andre latinske termer for fiskedam er *vivarium*, *stagnum*, og *cetarium*, se Higginbotham (1997) 7.

15. Mart. 10,30,22ff. (om Domitian).

med øreringe;¹⁶ Crassus' havde både øreringe og halsbånd på. Hortensius' yndlingsmuræne var så berømt, at den drog besøgende til villaen ved Bauli, og da den døde, skulle han, ligesom Crassus gjorde, da hans yndlingsmuræne døde, være mødt grædende op i senatet.

Fig. 3 Den åleagtige muræne

16. Plin. *HN* 9,170.

Fig. 4 Udsigt over Pollios Pausilypon-villa i Napoligolfen hvorfra man kan se ned på fiskedammene som er lokaliseret omkring den lille ø til venstre i billedet

Fiskeentusiasterne blev dog ikke kun udstillet som latterlige, og specielt én rædselshistorie er blevet gentaget af adskillige antikke forfattere.¹⁷ Episoden omhandler Vedius Pollio og fandt sandsynligvis sted i dennes utroligt rigt udstyrede Pausilypon-villakompleks på nordsiden af Napolibugten.¹⁸ I et raserianfald straffede Pollio en af sine uheldige slaver, som havde tabt en kostbar bjergkrystalkop ved at smide ham i fiskedammen til murænerne, som åd ham. Kejser Augustus, en ven af Pollio, overværede episoden, og der er i kilderne overleveret forskellige versioner omkring hans reaktion herpå, og i én version beordrede han dammen tildækket.¹⁹ I den moderne forskning ses episoden undertiden som værende årsag til et uskrevet forbud mod opførelse af store luksuriøse fiskedamme for fornøjelsens skyld.

17. Higginbotham (1997) 45 med note 15 har en liste over kilderne af hvilke Plinius d. Ældre er en af de vigtigste *HN* 9.77

18. Higginbotham (1997) 191-94. Om villaen se senest Busen (2020).

19. Enten Plinius *HN* 9.77 eller Sen. *Ira* 3.40 eller *Clem.* 1.18 eller Cass. Dio 54.23.1-6 eller Tert. *Poll.* 5 eller Tac. *Ann.*

De antikke litterære kilder er generelt præget af moralsk indignation over især den republikanske elites forbrug af både tid og penge på at opdrætte fisk i store kunstigt opbyggede saltvandsanlæg ved villaerne langs kysterne og i damme ved villaerne beliggende ind i landet.²⁰ De skriftlige kilder er primært, men ikke udelukket – vi har allerede stiftet bekendtskab med tekster af Gregorius og Macrobius – koncentreret til perioden omkring den sene republik og tidlige kejsertid, hvor luksus generelt var et problem for eliten at forklare eller bortforklare. Den tilsyneladende tavshed omkring fiskeanlæg i senere litterære kilder tolkes generelt som, at eliten opgav fiskedammene, da de tabte interessen herfor.²¹

Jeg mener dog at kunne sandsynliggøre, at der er en anden forklaring på den relative tavshed omkring fiskedamme i de senere litterære kilder: for det første var det ikke længere et problem at acceptere luksus i det romerske samfund, og for det andet var luksus blevet så vidt udbredt, at det var blevet til en naturlig del af elitens kultur. Når fisk omtales i senere litterære kilder er den fordømmende indstilling forsvundet, og fisk synes at antage en rolle som symbol på det gode liv, *vita felix*, sådan som Gregorius-citatet ovenfor viser. Arkæologiske kilder, hvoraf jeg præsenterer nogle nedenfor, bekræfter denne tolkning af den litterære 'tavshed' omkring fiskeentusiasterne og vidner om, at det helt op i senantikken var en vigtig del af den romerske rigmandsvilla at holde fisk i store, rigt udstyrede bassiner. Luksusvarer blev en naturlig, uundgåelig og uproblematisk bekvemmelighed allerede i løbet af det 1. årh. e.v.t., og med typisk romersk pragmatisme blev luksusvarer samtidig (ofte) en god investering.²² En veludstyret fiskedam kunne drive prisen på en villa kraftigt i vejret.²³

20. F.eks. Varro *Rust.* 3.17.2.

21. Higginbotham (1997) f.eks.

22. Bekræftes bl.a. af Tacitus, som beretter, at allerede Tiberius hævdede, at luksus blev forventet af en kejser (*Ann.* 3.53).

23. Plinius d. Ældre om Lucullus' villa, som pga. fiskebestanden blev solgt for 4 mio. sestertser: *HN* 9. 170-71.

Materielle levn

Billedlige fremstillinger

Såkaldte fiskemosaikker er en af de almindeligste mosaiktyper i den romerske verden. Ud over at indgå i fremstillinger af fisk i deres naturlige omgivelser i havet optræder fisk også ofte enkeltvis som emblemer spredt ud over mosaikfladen. I sidstnævnte mosaiktype ses ofte en stor variation af fiskearter i samme mosaik. Det giver indtryk af, at mosaik-læggeren har brugt mønsterbøger med forlæg, som har muliggjort en nøjagtig gengivelse af den enkelte arts karakteristiske form og farverigdom. Denne type mosaik smykkede især *impluvia* i atrier i huse og villaer, badeanlæg og nymphæer, hvor de var dækket af vand og derfor oplagte motiver. Men typen ses også ofte i forbindelse med banketsale og *triclinia*, hvor fiskene enten ligger som afpillede ben på et 'ufejet gulv' – *asaroton*-mosaikker²⁴ – eller som frisk fisk, klar til at blive tilberedt. I spiserummene har fiskefremstillinger, undertiden også bevaret som *Stilleben*-kompositioner i vægmaleri især fra Vesuvbyerne, understreget husejerens elitære status, hans rolle som gæstgiver af lukulliske måltider med kontrol over og adgang til alverdens lækkerbiskner fra et hav, som opfattedes af eliten som et *mare meum*, og hvis man var rig nok, oven i købet kontrolleret fra egen fiskedam. Uden tvivl har de billedlige fremstillinger af fisk også givet anledning til filosofiske og litterære diskussioner og til at demonstrere 'connoisseurship'. Aristoteles nævner over 110 og Plinius d. Ældre 176 forskellige fiskearter.²⁵ Nogle motiver, som en blæksprutte som kæmper med en hummer, er en historie, som bl.a. kendes fra Aristoteles og findes gengivet i flere mosaikker i Pompeii.²⁶ Fiskemotivernes popularitet og anvendelse til udsmykning af luksus huse og villaer kan derfor sammenlignes med romernes interesse for og serieagtige kopiering af *opera nobilia*, berømte klassiske græske skulpturer.

24. Om *asaroton*-mosaikker se Fathy (2017).

25. Higginbotham (1997) 42 med n. 3 for henvisninger.

26. *Hist. An.* 590b. Også i Plin. *HN* 9.185 og hos andre forfattere, se Thomas (2022) 234 n. 75 med listen. Som mosaik kendes motivet fra både fra Faunens Hus og Huset med Geometriske Mosaikker, se Thomas (2022) 214-22.

Fig. 5 Asaroton-mosaik, 5.årh. e.v.t. Sandsynligvis fra hus i Lilleasien. Chateau de Boudry, Schweiz

Fig. 6 Detalje af mosaik fra Faunens hus i Pompeii (Regio VI 12, 2,5,7) nu i Museo Archeologico Nazionale

Napoli inv. 9997

Arkitektoniske belæg

Som overfor nævnt er der en omfattende moderne litteratur om fisk og fiskeri som en konsumindustri og vigtig økonomisk faktor i antikken, og det er nærliggende at antage, at elitens kunstigt opbyggede fiskedamme skal ses som en medvirkende faktor til elitens interesse, også selvom de gav større udgifter end indtægter. I sin bog over fiskedamme og deres tekniske konstruktion i det romerske Italien fra 1997 inkluderer Higginbotham 56 relativt velbevarede anlæg, 23 heraf er saltvandsfiskedamme af anselig størrelse og udsmykning, bygget kunstigt op i vandfast beton under havoverfladen langs kysten ud for rigt udstyrede *villae maritimae*. Syv andre anlæg er ligeledes beliggende ved store villaer, men inde i landet ved Tivoli, Herculaneum og i kejserpaladserne på Palatin i Rom. Fra en række huse i Pompeii, langt flere end Higginbotham nævner, er der nu også belæg for eksistensen af dekorative fiskedamme, ofte i forbindelse med fontæner, samt mere uprætentiose usynlige tanke gravet ned f.eks. i et hjørne af en peristylgård.

Saltvandsfiskedamme i Italien

I en epokegørende artikel fra 2008 over de store saltvandsdamme ved villaerne i Napoligolfen gør Andreas Grüner for første gang opmærksom på anlæggenes raffinerede arkitektoniske udtryk.²⁷ Grüner accepterer Higginbothams (og andres) tese om de store fersk- og saltvandsfiskedamme som værende dybt forankret i den senrepublikanske elites forsøg på synlighed under et yderst konkurrencepræget politisk system. Derimod kritiserer han Higginbothams manglende forsøg på at opstille en typologi og manglende interesse for saltvandsfiskedammens arkitektoniske karakteristika og æstetiske udtryk. Grüner opstiller en typologi og klargør derved for første gang fællestræk og ikke mindst forskelligheder i anlæggene. Han påviser yderligere, at forskellighederne sjældent er begrundet i teknisk-praktiske forhold, men derimod repræsenterer æstetisk arkitektoniske (og økonomiske) valg. Han inddeler anlæggene i tre hovedtyper: 1. enkle anlæg med kun et bassin, enten firkantet eller rundt; 2. 'additive' anlæg med flere forbundne bassiner; 3. 'divisive' anlæg med en række uafhængige bassiner anlagt i geometriske mønstre. I de to sidstnævnte typer ligger de adskillende bassinmure lige i vandoverfladen, hvor de danner et komplekst geometrisk gitterværk. En række af

27. Grüner (2008).

anlæggene ligger nu fuldstændig skjult under vandoverfladen, hvilket har været medvirkende til, at man i forskningen har overset både deres eksistens, størrelse og raffinementer. Man kan dog ved at sammenholde de arkæologiske levn fra en række mere eller mindre velbevarede anlæg, herunder det vel berømteste anlæg, kejser Tiberius' grotteanlæg ved Sperlonga, få et godt indtryk af anlæggenes arkitektur og visuelle effekt. Det relativt ukendte, men velbevarede anlæg ved Torre Astura, beliggende ved Nettuno mellem Anzio og Terracina syd for Rom, kan tjene som eksempel.

Fig. 7 Oversigt over fiskedammen ved Torre Astura ved Nettuno

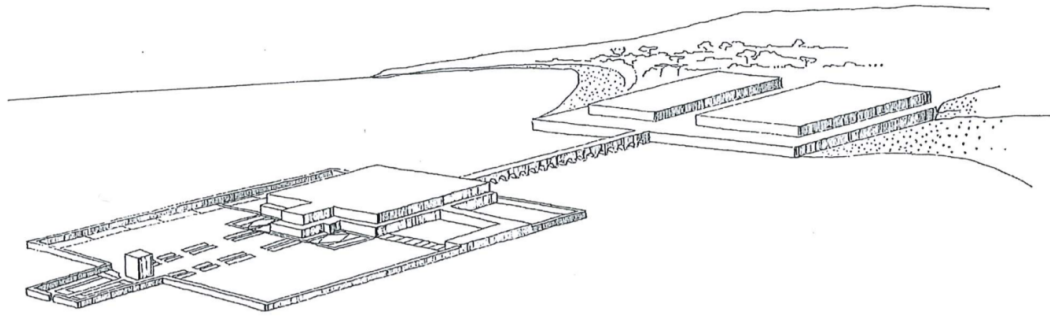

Fig. 8 Rekonstruktion over villa og fiskedam ved Torre Astura

Torre Astura-dammen er et af de største anlæg og tilhører Grüners type 3. Det er anlagt omkring en kunstig rektangulær 'ø' som ligger ca. 130 m ud for den oprindelige kystlinje og er forbundet med selve villaen via en bro, som også bar en akvædukt til ferskvand således, at saltindholdet i bassinerne kunne reguleres. Omkring den kunstige 'ø', som har tjent som banketrum, ligger et 125 × 175 m stort bassin inddelt i en række mindre bassiner. Små geometriske bassiner omkranser øen, og længere ude ligger større bassiner. I midten fører moler til endnu en lille kunstig ø, som formentlig oprindeligt var forsynet med et fyrtårn. Der er meget lidt bevaret af udsmykningen af Torre Astura-anlægget, men fra andre damme kendes dekorative elementer som farvede mosaikgulve i både i *opus vermiculatum* teknik med små *tesserae* og i *opus sectile* sammensat af større stykker af hvide og farvede marmorsorter, vægmaleri og ikke mindst arkitektonisk marmorudsmykning. Fra et anlæg i nærheden ved La Sarracca, for eksempel, var broen, som førte fra villaen over til hovedbassinet udformet som en portikus med søjlerækker meget lig, hvad der kendes fra vægmalerier i Pompeii.²⁸ Den for os ukendte villaejer ved Torre Astura har på raffineret vis udvidet sin villa med en kunstig ø forsynet med banketrum, hvorfra der var en uendelig udsigt ud over de store opbyggede bassiner, hvis geometriske former på en stille dag har været tydeligt markerede, mens de på urolige dage har været i stadig forandring.²⁹ Bassinerne, som i Varros beskrivelse lignede "farver på en palet", har været fyldt med kostbare fiskearter, som i

28. Fra Isis-templet, se Grüner (2008) 44 med henvisninger.

29. Det er foreslået, at den kunne have tilhørt Cicero, se for eksempel Higginbotham (1997) 143.

solen har flimret for øjet som farvede *tesserae* i en mosaik.³⁰ Således nævner Plinius d. Ældre, hvordan røde muller (dog døde) spiller i mange farver.³¹ Villa og fiskedam har været tæt forbundet som en arkitektonisk enhed i både arkitektoniske former, farver, glans og materialer. Fra basis-villaen på land har man kunnet se ud over anlægget og fornemme, hvorledes villaen strakte sig ud over enhver naturlig grænse. Moler og bassiner lignede på afstand en velplejet kultiveret have, og det er lykkedes villaejeren at erobre og forvandle havet således, at det er blevet en del af villaen og en del af ejerens personlige ejendom, et *mare meum*.³²

Saltvandsfiskedamme er geografisk koncentreret i Italien og kronologisk i den sene republik og tidlige kejsertid. Tilsyneladende vedligeholdes en række anlæg ind i 2. århundrede e.v.t., men nybyggede saltvandsfiskedamme kendes ikke senere end 1. århundrede e.v.t. Den før omtalte episode, hvor Pollio i et raserianfald kastede sin slave ud til murænerne, ses ofte i forskningen som den symbolske afslutning på nobilitetens interesse for saltvandsfiskedamme.

Fig. 9 *Porticus bro eller mole. Maleri i Isistempet i Pompeii (Regio VIII 7, 28)*

30. Varro *Rust.* 3.17.4 og Grüner (2008) 54.

31. Plin. *HN* 9.66.

32. Vi kender til stridigheder omkring retten til havet, til fisk og fiskedamme omkring luksusvillaerne, se Marzano (2015).

Ferskvandsfiskedamme

Som overfor nævnt mindskedes interessen på ingen måde for at opføre og vedligeholde fiskedamme i paladser, villaer og huse over de næste århundreder i Italien. De fleste damme er forholdsvis små, som på Palatin i Rom, hvor fiskedammen indgik som en integreret del både af de senere kejserpaladser og deres luksuriøse forgænger. Det er karakteristisk, at dammene enten konstrueres som lange kanaler, *euripi*, rundt om arkitektoniske enheder eller antager komplekse former, som indgår som en integreret del af villa/husets øvrige arkitektoniske udtryk, typisk i peristylgåde eller atrier. De geometriske former/gittersystemer og brugen af farvet marmor, som vi så i de store saltvandsfiskedamme, lever videre i ferskvandsdammenes dekorative udsmykning.

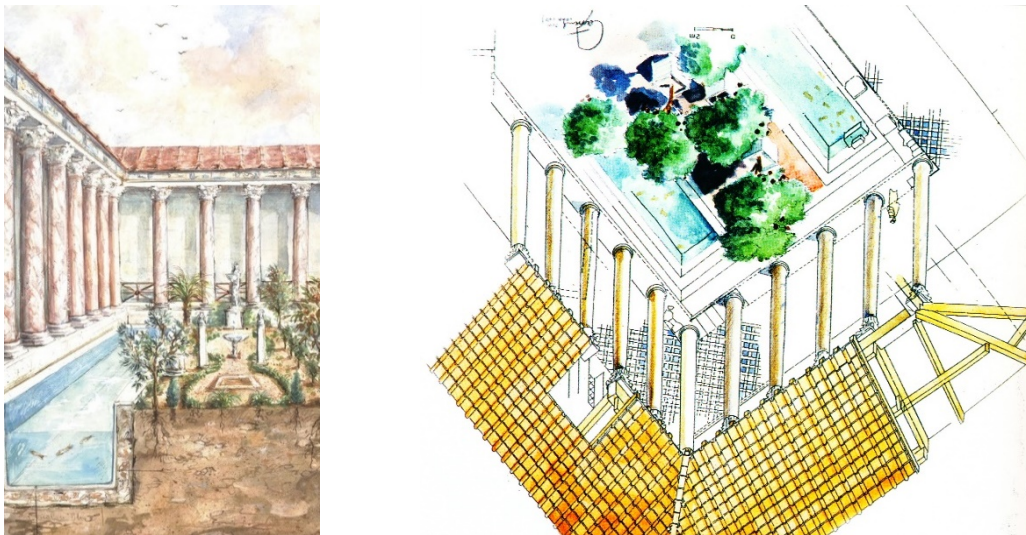

Fig. 10 Fiskedam af euripus-form i julisk-claudisk patricierhus under Domus Augustana, Palatinerhøjen i Rom

Fig. 11 En af flere fiskedamme i det flaviske kejserpalads Domus Augustana på Palatinerhøjen i Rom

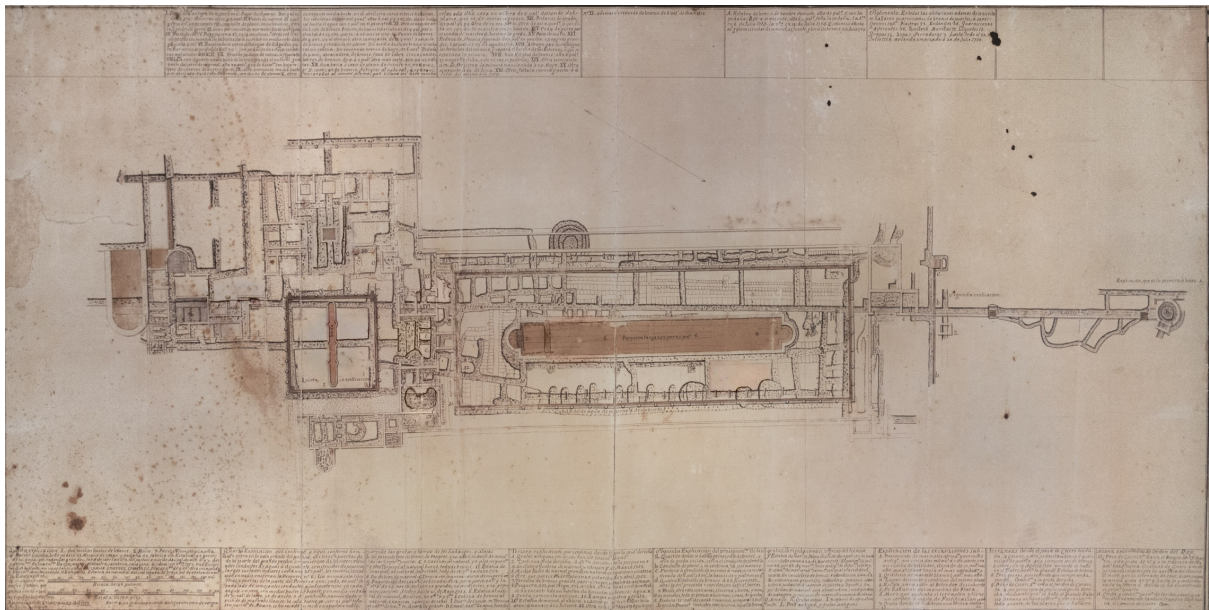

Fig. 12 Tunneludgravninger af Papyrusvillaen ved Herculaneum

Fig. 13 Papyrusvillaen genskabt af oliemagnaten John Paul Getty, Malibu Californien

Fig. 14 Julia Felix' praedium (ejendom) med euripus-kanal med broer og huler, hvor fiskene har fundet skygge (Pompeii, Regio II 4, 1-12)

I de store suburbane og isoleret beliggende luksusvillaer indtager fiskedamme også villaernes udendørsarealer. I Hadrians villa ved Tivoli var der ud over i den store fiskedam i det såkaldte vandpalads sandsynligvis også fisk i bassinerne ved Teatro Maritimo, Canopus, Poikile og Inferi-anlæggene. I Pisos store suburbane villa ved Herculaneum, den såkaldte Papyrusvilla, er det utænkeligt, at den store piscina – vel at mærke ikke et friluftsbad for sommergæster – i det såkaldte Large Peristyle ikke fungerede som fiskedam. Det har den ideelle dybde, men vi kender naturligvis ikke detaljerne i dets udformning, da tunneludgravninger fra 1700-tallet kun fulgte bassinkanten rundt. Det er også muligt, at kanalbassinet, *euripus*'en, i det såkaldte Small Peristyle i Papyrusvillaen var beregnet til fisk. Sene villaer som Quintilervillaen på Via Appia ved Rom og Piazza Amerina på Sicilien har sandsynligvis også haft fisk i de mange bassiner, som findes i begge villaer.

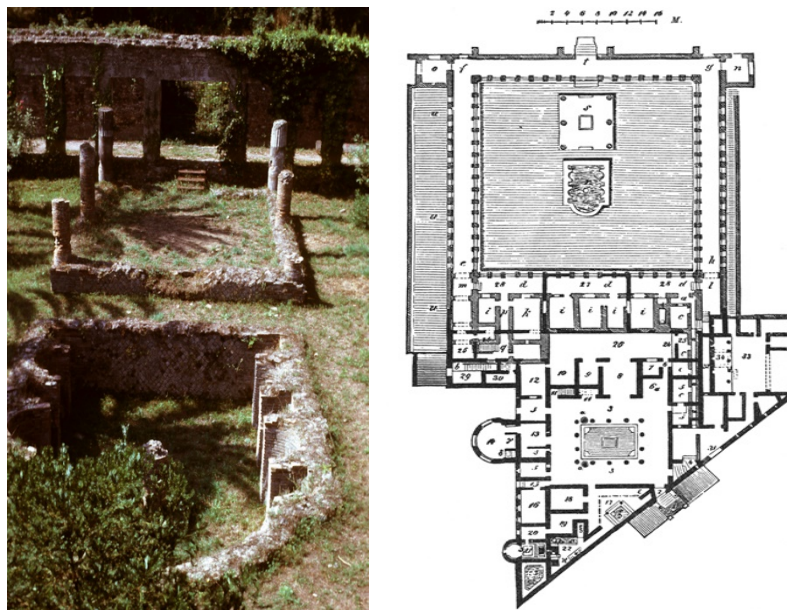

Fig. 15 Fiskedam i haveperistyl i Diomedes villaen ved Pompeii

I provinsbyen Pompeii havde den suburbane Diomedesvilla og en række byhuse dekorative fontænebassiner, som også tjente som fiskedamme. Vi kender også dekorative damme fra Diomedesvillaen, Meleagers hus og Julia Felix' *praedium*. I sidstnævnte

løber en lang *euripus*-kanal midt i havanlægget. Den kan krydses over via små broer, som har tjent som ly for fisk, og det samme har de 'huler', som er udgravet langs kanalens sider. Andre huse som eksempelvis Citaristens Hus og Octavius Quartios hus har sandsynligvis også haft dekorative fiskedamme, mens en række andre huse som Muræne-ålenes Hus har haft uprætentiøse nedgravede bassiner, hvor spisefisk kunne yngle og være klar til aftensmaden.

Fig. 16 Nedgravet tank til fisk i det såkaldte Muræne-ålenes Hus. Bemærk teglrørene i muren for enden af tanken, hvor fiskene har fundet skygge (Pompeii, Regio VIII 2,14)

Gradvist breder interessen sig ud over Italiens grænser især til Lilleasien, som fra det 2. årh. og ind i senantikken oplever et økonomisk opsving og dermed også et stort byggeboom. I Ephesos, for eksempel, i det såkaldte Hanghaus 2 unit 4, stod i husets 2. århundrede-fase en statuette af en fisker ved et fiskebassin.³³ I det store såkaldte City Mansion i Sagalassos i Lilleasien kan et stort bassin i en af husets peristylgårde have været et fiskebassin.³⁴

33. Thür & Adenstedt (2020) 291.

34. Uytterhoeven (2000).

Fisk – hvorfor?

Saltvandsanlæggene udlagt med storslåede arkitektoniske elementer som søjlehaller og banket-øer synes gradvist at forsvinde, men det gør derimod de rigt udstyrede fiskedamme som ligger i direkte forbindelse med villaernes haveanlæg ikke. De synes langt mere udbredte og over en meget længere periode end hidtil erkendt. I Gregorius' brev og hos den senantikke 6. århundrede-digter Luxorius spiller fisk som elitens kæledyr stadig en rolle.³⁵ At man ikke tidligere har erkendt fiskedammens fortsatte popularitet i det arkæologiske materiale, skyldes især, at man ikke har været opmærksom på, om bassiner, som findes overalt i imperiet i huse og villaer, kunne have fungeret som fiskedamme. Et bassin kræver ud over tilløb og af- eller overløb kun få specifikke byggetekniske detaljer for at kunne fungere som fiskedam, primært en vis vanddybde på lige under en meter og et eller flere steder, hvor fiskene kan søge skygge for solen, typisk huller i bassinets vægge. Typisk spillede fisk også en stor rolle i Hadrians villa ved Tivoli, ligesom de gør i store byhuse. Genrefremstillinger af gamle fiskere legemliggør det lykkelige liv, *vita felix*, forbundet med at betragte og fange fisk,³⁶ og visuelle fremstillinger af fisk i mosaik og vægmaleri har givet anledning til filosofiske diskussioner, ligesom de også har givet associationer til traditionelle værdier, hvor naturens output danner fundamentet for det romerske samfund.

I de lave ferskvandsfiskedamme i huse og paladser har man på samme måde, som vi i dag betragter fisk i akvarier, kunnet observere fiskene på tæt hold – deres farveflor, smukke bevægelser og deres opførsel, således som Gregorius beskrev fiskedammen i Adelphius' villa. Fiskenes skønhed og sjældenhed bidrager på samme måde som 'kunst'-genstande som skulpturer og møblement til villaens udsmykning og atmosfære. Fiskemanien og dens kontinuerlige betydning op gennem den romerske kejsertid og ind i senantikken vidner om, at vores nutidige opfattelse af, hvad kunst er – et hierarkisk system, hvor maleri og skulptur rangerer over både såkaldt dekorativ kunst (kunstindustri) og natur – ikke nødvendigvis svarer til den antikke romerske opfattelse af kunst, og hvad der er æstetisk dragende.

35. Rossiter (1989) 108 n. 56 med henvisning til H. Happ, *Luxorius II* (1986) 65 og dennes kommentar til *Luxorius II*.

36. Maintani (2022) 279-89 om tolkning af statuer af fiskere.

Vi hverken kan eller skal genskabe den antikke betragters oplevelse af fiskedammens liv i en romersk villa, men nogle forhold omkring hvorledes fisk stimulerer vores sanser, synes almengyldige og kan være med til at forklare, hvorfor fiskedamme vedbliver med at være populære i landsteder og huse med store haveanlæg.³⁷

I en artikel af Rasmus Walter Jensen i Berlingske Tidende 2015 beskrives, hvordan nyere studier af, hvorledes vi som mennesker fysisk og mentalt reagerer, når vi betragter fisk. Således har forskere fra engelske universiteter gennem eksperimenter kunnet konstatere, at når et akvarium fyldes med fisk, falder pulsen, blodtrykket daler, og vi bliver generelt gladere, når vi betragter fiskene. Ifølge psykologer kommer det ikke som en overraskelse, fordi fisk er “i en tilstand af væren uden tanke på hverken fortid eller fremtid”, hvilket smitter af på dem, som kigger på fiskene. Der forgår en fordybelse, hvor vi glemmer os selv og alle vores problemer og i stedet koncentrerer os om at følge fiskene, en øvelse som kan minde om *mindfulness*.

Måske er fiskenes skønhed og elegance, når de bevæger sig i vandet, og den følelse af afslappethed og glæde, som opstår i os, når vi betragter dem, en medvirkende årsag til den romerske elites glæde ved fisk, en glæde som vores fødselar synes at dele.

37. Om vands sensoriske rolle i senantikke huse, se Uytterhoeven (2020). Litteratur om arkæologi og sanser er omfattende, men se Skeates & Day (2020) og Bille & Sørensen (2012) 81-97.

Litteratur

- Baltrusch, E. 2019. "Von Fischteichen und grossen Herren: piscinae zwischen Adelsrepräsentation und Luxuskritik in der römischen Republik und im frühen Prinzipat", i Schelske, O. & C. Wendt (edd.), *Mare nostrum – mare meum. Wasseräume und Herrschaftsrepräsentation*. Spudasmata 181. Hildesheim: 79-108.
- Bekker-Nielsen, T. 2010. *Fishing in the Roman World*, i Bekker-Nielsen, T. & D. Bernal Casasola, *Ancient Nets and Fishing Gear: Proceedings of the International Workshop on 'Nets and Fishing Gear in Classical Antiquity: A First Approach'*. Cádiz, november 15–17, 2007. Cadiz og Aarhus: 187–203.
- Beltrame, C. et al. 2011. "A presumed hydraulic apparatus for the transport of live fish, found on the Roman wreck at Grado, Italy", *International Journal of Nautical Archaeology* 40: 274-82.
- Bille, M. & T. Flohr Sørensen. 2012. *Materialitet – en indføring i design, identitet og kultur*. København.
- Busen, T. 2020. "Der Kaisers neue Räume. Umbauten am Odeion der villa Pausilipon", i Piesker, K. & U. Wulf-Rheidt (edd.), *Umgebaut. Umbau-, Umnützungs- und Umwertungsprozesse in der antiken Architektur*. Regensburg: 221-33.
- Fathy, E. 2017. "The asàrotos òikos mosaic as an elite status symbol", *Potestas: Estudios del Mundo Clásico e Historia del Arte* 10: 5-30 (<https://doi.org/10.6035/Potestas.2017.10.1>).
- Grüner, A. 2006. "Architektur und Ästhetik römischer Fischzuchtanlagen. Zu Wahrnehmung und Funktion gattungsübergreifender Dekorationssysteme in der spätrepublikanischen Villenarchitektur", *Archäologischer Anzeiger* 1: 31-60.
- Higginbotham, J. 1997. *Piscinae. Artificial Fishponds in Roman Italy*. Chapel Hill og London.
- Jensen, R. W. 2015. "Stress af med akvariefisk", *Berlingske Tidende* fredag 21.8.2015 (<https://www.berlingske.dk/aok/stress-af-med-akvariefisk>).

- Maintani, A. 2022. *The grotesque Body in Greco-Roman Antiquity*. Berlin.
- Marzano, A. 2013. *Harvesting the Sea: The Exploitation of Marine Resources in the Roman Mediterranean*. Oxford.
- Marzano, A. 2015. "The variety of villa production", i Erdkamp, P., K. Verboven & A. Zuiderhoek (edd.), *Ownership and Exploitation of Land and Natural Resources in the Roman World*. Oxford: 187-206.
- Marzano, A. 2020. "A Story of Land and Water: Control, Capital, and Investment in Large-Scale Fishing and Fish-Salting Operations", i Erdkamp, P. & K. Verboven & A. Zuiderhoek (red.) *Capital, Investment, and Innovation in the Roman World*. Oxford: 275-306.
- Rathmayr, E. 2018. "Sculptural Programs of Specific Residential Units of Terrace House 1 and 2 in Ephesos", i Aurenhammer, M. (ed.), *Sculpture in Roman Asia Minor*. Wien: 129-46.
- Rossiter, J.J. 1989. "Roman villas of the Greek east and the villa in Gregory of Nyssa *Ep.* 20", *Journal of Roman Archaeology* 2: 101-10.
- Schmölcke, U. & E.A. Nikulina. 2008. "Fischhaltung im antiken Rom und ihr Ansehenswandel im Licht der politischen Situation", *Schriften des Naturwissenschaftlichen Vereins für Schleswig-Holstein* 70: 36-55.
- Silvas, A.M. 2007. *Gregory of Nyssa: The Letters*. Leiden & Boston.
- Thomas, J. .2022. *Art, Science and the Natural World in the Ancient Mediterranean*. Oxford.
- Thür, H. & I. Adenstedt. 2020. "Brunnen und hydrotechnische Anlagen in den Hanghäusern von Ephesos", i Wiplinger, G. (ed.) *De aquaeductu urbis Romae. Sextus Iulius Frontinus and the Water of Rome*. London: 287-99.
- Uytterhoeven, I. (2020) "'Pleasant Both to the Eye and Ear'. Water and its multi-sensory effects during guest reception in the Roman and Late Antique elite houses of Asia Minor and the broader Mediterranean", i Wiplinger, G. (ed.), *De aquaeductu urbis Romae. Sextus Iulius Frontinus and the Water of Rome*. London: 301-17.